

SPIRIT: over zingeving en existentiële vragen

'We often ignore these existential givens until life events demand our attention.'
(Yalom & Leszcz, 2002, p. 135)

Dit artikel is geschreven naar aanleiding van de workshop 'SPIRIT NL: een groepssessie zingeving en religie in de acute psychiatrie' die de auteurs gaven tijdens het NVGP-congres in maart 2025. De in Amerika ontwikkelde interventie is gebaseerd op CGT, maar zou wat hen betreft ook binnen andere referentiekaders passen en ontwikkeld kunnen worden voor andere doelgroepen.

Door Bart van den Brink en
Piet Verhagen

SPIRIT is een geprotocolleerd, op CGT gebaseerd aanbod in groepsformat. Daarom zullen we de ins en outs van SPIRIT bespreken in het licht van de therapeutische factoren, met name existentiële factoren in groepstherapie. Dit laatste doen we aan de hand van de baanbrekende opvattingen van Irvin Yalom, die niet alleen de groepspsychotherapie internationaal op de kaart zette, maar ook de existentiële psychotherapie.

Existentiële factoren in de acute psychiatrie

Juist wanneer het alledaagse niet meer lukt en psychiatrische stoornissen en problemen de bestaande structuren ontwrichten, komt ook de betekenis die zij dragen in de knel. Daarbij kunnen existentiële factoren (zingeving, religiositeit en spiritualiteit, verder ZSR genoemd) verschillende rollen hebben. ZSR kan (a) primair beschermend, (b) primair uitlokkend, (c) reactief helpend en (d) reactief knellend een rol hebben. Neem bijvoorbeeld iemand met depressieve klachten: religieuze rituelen kunnen de klachten helpen voorkomen (a) of juist uitlokken (b), maar ook kan de beleving van de rituelen bijvoorbeeld negatief worden door de depressieve klachten (c), of soms juist intenser

positief (d) (Van den Brink, 2024, p. 190). Tot dusver kende de acute psychiatrie enkel individuele benaderingen om ZSR bij de behandeling te betrekken. Er bestond geen protocol voor een groepsinterventie. Terwijl juist de groep geschikt is om een zo multi-dimensioneel construct als ZSR te kunnen thematiseren en onderdeel te maken van de behandeling voor zover van toepassing. De groep is zo geschikt omdat die van nature een meervoudig perspectief inbrengt en allerlei helpende interacties en lotgenoten-contact als vanzelf ingebracht worden. Ook kan de groep niet-helpende manieren van omgaan met klachten vanuit ZSR opbrengen en bespreekbaar helpen maken. Niet voor niets heeft Yalom (1980) geschreven over existentiële aspecten van psychotherapeutische behandeling. In een therapiegroep zijn ze onontkoombaar.

Meerdere groepsgerichte methoden zijn geschikt voor het bespreken van zingeving. Geestelijke verzorgers geven bijvoorbeeld vaak de voorkeur aan narratieve en meer experiëntiële benaderingen, vaak gekenmerkt door een constructivistisch perspectief (Frøkedal et al., 2017; de Groot, 2021). In reguliere psychotherapeutische settingen kan ZSR vermoedelijk in alle varianten van therapieën naar voren komen. Er zijn enkele protocollen voor cognitieve gedragstherapie (CGT) waarin ZSR actief in de behandeling betrokken wordt (Anderson, e.a., 2015; de Abreu Costa & Moreira-Almeida, 2022). Deze zijn echter niet specifiek op de acute psychiatrie toegesneden. Voor de acute en intensieve psychiatrie geldt dat de benadering vaak symptoomgericht is en therapeutische interventies vaak eclectisch ingezet worden. CGT is een gebruikelijke onderlegger voor kortdurende interventies (CGT-I op slapen,

gedachten uitpluizen voor psychose) en voor groepsbehandelingen in de intensieve behandelsetting.

Een groepsinterventie rond zingeving

SPIRIT, een acroniem voor 'Spiritual Psychotherapy for Inpatient, Residential, & Intensive Treatment', is een op CGT gebaseerd protocol dat is ontwikkeld in de Verenigde Staten en daar al verschillende jaren toegepast en onderzocht wordt (Salcone & Rosmarin, 2023). Met behulp van een participatoir actiedesign is SPIRIT in 2022 en 2023 aangepast aan de Nederlandse situatie (van Nieuw Amerongen et al., 2024a). Met de komst van SPIRIT is een nieuw antwoord gegeven op de vraag hoe ZSR op een constructieve en voorgevormde manier betrokken kan worden in behandelingen in de acute en intensieve psychiatrie. SPIRIT wordt gekenmerkt door een gestructureerd single-sessie format, dat zonder problemen ook meerdere keren achtereen te volgen is. Een sessie duurt afhankelijk van de aandachtsspanne van de deelnemers 30 tot 60 minuten. Elke sessie heeft een vaste opbouw: in het eerste deel (10-20 minuten) wordt na een uitleg van de werkwijze en kaders een kort rondje gedaan rond de vraag: 'Hoe speelt (in de afgelopen week) zingeving, spiritualiteit of geloof een rol bij je mentale gezondheid of klachten?' Een van de kaders die vooraf wordt meegegeven is dat het doel is om ZSR-ervaringen te delen en te zoeken naar helpende gedachten, en belemmerende ervaringen bespreekbaar te maken. In het rondje komen vaak als vanzelf een of twee gedeelde thema's naar voren. Vervolgens kiest de groep samen met de therapeuten een hand-out waarmee men

aan de slag wil rond een specifiek thema. In het tweede deel van de sessie wordt deze hand-out gezamenlijk doorgelopen en ontstaat een groepsgebesprek rond het betreffende thema. In vergelijking met het Amerikaanse protocol werd het aantal thema's uitgebreid met herstelgerichte concepten en om meer recht te doen aan levensbeschouwelijke pluriformiteit.

De volgende set hand-outs is onderdeel van het Nederlandse protocol (Ouwehand et al., 2024): 1. Levensbeschouwelijke overtuigingen en omdenken; 2. Zingeving en coping tijdens de behandeling; 3. Spirituele/religieuze en zingevingsworstelingen; 4. Inspirerende teksten uit: (a) het humanisme, (b) het jodendom/christendom, (c) het boeddhisme/taoïsme, (d) de islam, (e) het hindoeïsme; 5. Regie, verantwoordelijkheid en vrijheid; 6. Eenzaamheid en verbondenheid; 7. Inspirerende personen; 8. De kracht van meditatie of gebed; 9. Rouw en verlies; 10. Loslaten en vergeven. Tot dusver zijn de bevindingen rond het werken met SPIRIT

SPIRIT vraagt, anders dan de Amerikaanse ontwerpers lijken te suggereren, het nodige groeps-therapeutische inzicht

positief (van Nieuw Amerongen et al., 2024b). Daarbij is ook geconcludeerd dat SPIRIT een waardevolle toevoeging is binnen, maar geen vervanging van een teambrede aandacht en open ruimte voor ZSR in de behandeling.

Opvallend is dat SPIRIT weliswaar op CGT-basis ontworpen is, maar volgens ons, anders dan de Amerikaanse ontwerpers lijken te suggereren, het nodige groeps-therapeutische inzicht vraagt. Het protocol kan bij een te 'cleane' toepassing een opsomming worden van ieders voorkeursteksten, gedachten of handelingen, zonder dat er samenhang tussen de verschillende inbrengen, laat staan een samenhang in de groep ontstaat. Als er onvoldoende constructieve groepsinteractie ontstaat, zal juist een thema als ZSR waarbij betekenisgeving, richting en ontsluiting essentieel zijn, niet uit de verf komen.

Groepstherapie en existentiële factoren volgens Yalom

Wat is ondertussen de stand van zaken wat betreft existentiële aspecten in groepsbehandeling? Of, anders geformuleerd, hoe verhouden zich de twee grote vakinhoudelijke teksten van Irvin D. Yalom (geb. 1931) tot elkaar? Enerzijds is dat zijn *Existential psychotherapy* uit 1980, een onovertroffen en veelvuldig aangehaald boek, dat nooit herdrukt of door Yalom bewerkt werd. Anderzijds is er zijn handboek voor groepspsychotherapie, de internationale standaard, bij herhaling bewerkt en opnieuw uitgegeven, tegenwoordig samen met Melyn Leszcz. De laatste, zesde editie hiervan verscheen in 2020. Vast onderdeel van zijn interpersoonlijke benadering is zijn onderzoek en uitwerking van de zogenoemde therapeutische factoren. De lijst daarvan is vrij constant, al is er het nodige verschil in waardering van de verschillende therapeutische factoren door cliënten enerzijds en therapeuten anderzijds. In het empirisch onderzoek wordt

ook niet aan elke factor evenveel aandacht gegeven. Van deze factoren lijken de drie factoren hoop, universaliteit, en existentiële factoren, elk op een eigen manier, te verwijzen naar aspecten van ZSR. De meer specifieke, existentiële factoren betreffen: sterfelijkheid/dood, vrijheid/verantwoordelijkheid, isolement, zinloosheid. Opvallend is wel dat in menig rijtje van werkzame factoren in handboeken hoop en universaliteit niet ontbreken, maar existentiële factoren wel. Er zijn de nodige aanwijzingen hoe Yalom daar zelf tegenaan kijkt en mee omgaat. In de eerste plaats is het zo dat het vierde hoofdstuk van zijn handboek, dat gaat over een integratieve kijk op therapeutische factoren, enig uitsluitsel geeft over het belang dat door cliënten en therapeuten aan existentiële factoren in groepstherapie gehecht wordt. In de tweede plaats heeft hij zich meerdere malen uitgelaten over hoe hij de verhouding tussen (groeps)psychotherapie en existentiële therapie zag en wat de rol van de therapeut daarin zou moeten zijn. Daarbij legde hij bij herhaling ter nadere verklaring van zijn visie verantwoording af van zijn eigen existentiële positie (Overholser, 2005; Yalom, 2002). Intrigerender nog is in de derde plaats dat men zou kunnen noemen zijn 'turn to art', een poging tot integratie van de wetenschappelijkheid en de kunst van psychotherapie (Overholser, 2005, 185). Zijn zeer uitvoerige casuïstiek over existentiële thema's in (groeps)psychotherapie is in de eerste plaats te vinden in zijn literaire werk, waarmee hij onmiskenbaar succesvol een groot publiek bereikte. Neem het fascinerende verhaal van de vrouw die over niets anders wilde praten dan over leven, dood, spiritualiteit, vrede en transcendentie, en de impact

die dat had op Yalom als therapeut (Yalom, 2000, p. 23-72). De vraag is of dat imposante werk ook enige impact heeft gehad op de vakwetenschappelijke en onderzoeksliteratuur wat betreft existentiële factoren in (groeps)psychotherapie en de rol van de therapeut daarin; op voorhand is dat niet erg duidelijk. We lichten deze drie punten stuk voor stuk kort toe.

Waardering van existentiële factoren in groepstherapie

In het vierde hoofdstuk van hun handboek rapporteren Yalom en Leszcz onderzoek naar de waardering van therapeutische factoren door cliënten en door de therapeuten. Naar het oordeel van de cliënten staan de existentiële factoren qua waardering in de middenmoot, onder factoren als interpersoonlijk leren en catharsis, maar boven factoren als leiding en navolgen/imiteren. Er is een behoorlijke discrepantie tussen de waardering van cliënten en die van therapeuten. De laatste waarderen de existentiële factoren veel lager. Dat past in het bekende fenomeen dat bekend staat als de religiositeitskloof (Verhagen & Hegger, 2024): de aloude en immer voortdurende discrepantie tussen het belang dat enerzijds cliënten aan zingevingsfactoren hechten en therapeuten anderzijds. Een discrepantie die trouwens ook typerend is voor het huidige en toonaangevende empirisch onderzoek naar groepspsychotherapie. Yalom laat evenwel niet na het belang ervan te onderstrepen en laste een kort exposé met een casus in waarin hij refereert aan zijn beschouwingen over existentiële psychotherapie (Yalom & Leszcz, 2020, p. 1341). Hij was er meer dan van overtuigd dat vrijwel elke patiënt met wie hij werkte direct of indirect iets tot uitdruk-

king bracht van verlies van zin (Yalom, 1980, p. 449).

Zijn existentiële positie

Als er iemand verbaasd was dat hem in 2001 de Oskar Pfister Award werd toegekend dan was het Yalom zelf wel. Een prijs in het teken van de relatie tussen religie en psychiatrie voor een zelfverklaarde 'practicing atheist'; dat moest wel een vergissing zijn.

'We believe that you've dedicated yourself to religious questions', was het commentaar van de commissie die hem de prijs had toegekend (Yalom, 2002, p. 301). Dat was overtuigend genoeg. Ook al omdat Rollo May (1909-1994), aldus Yalom, zijn existentiële psychotherapieboek een religieus boek had genoemd (Yalom, 2002, p. 301).

Waar komt zijn existentiële positie dan op neer? Er is geen 'meaning of life', mensen zoeken door angst gedreven, al dan niet krampachtig, naar 'meaning in life'. Hij noemt zijn visie tragisch-realistisch, verwijst in dat verband graag naar de filosoof Schopenhauer (1788-1860) en blijft daarmee al dan niet bewust in het spoor van Freud (1856-1939), wiens klinische metafysica evenzeer in de lijn van Schopenhauer tragisch genoemd moet worden (Westerink, 2024).

Literaire casuïstiek

Het literaire werk van Yalom reikt veel verder dan zijn vaktechnische teksten, en dat geldt dan in het bijzonder voor de casuïstiek die hij er uitvoerig in aan de orde stelt.

Opvallend daarin is juist ook de nadrukkelijke aanwezigheid van existentiële thema's. Van de vier door Yalom benoemde existentiële thema's lijkt de dood wel het thema dat hem persoonlijk het meest heeft bezigge-

houden. Hij komt zelf tot die conclusie op basis van zijn studie, maar achteraf, schrijft hij, waren het ook zijn eigen angstgevoelens met betrekking tot het einde die zijn ideeën hierover scheefrokken (Yalom, 2017, p. 189). In zijn memoires legt Yalom het in zijn ogen tamelijk eenvoudige procedé uit dat hij hanteerde voor zijn literaire casuïstiek. Daaruit blijkt meteen hoe belangrijk juist die existentiële factoren daarin zijn. Hij kon putten uit zijn uitgebreide aantekeningen die hij jaren had bijgehouden. Hij koos daaruit een voorval, bouwde er een verhaal omheen, veelal rond een consult, vaak, daar is het weer, met op de een of andere manier een confrontatie met de dood. Als het verhaal klaar was stuurde hij het naar de betreffende persoon om diens toestemming te vragen (Yalom, 2017, p. 314). Het zijn dus geen letterlijke therapieverslagen, maar literaire bewerkingen. Omdat hij vooral beginnende therapeuten voor ogen had bij het schrijven, koos hij ook een vijftal thema's die hij in zijn casuïstiek aan de orde wilde stellen. We herkennen natuurlijk (1) de typisch therapeutische aspecten van de relatie tussen therapeut en cliënt, (2) kwesties die zich in het dagelijks werk van de therapeut voordoen, en ook (3) de beroepscode en grensoverschrijdingen die op de loer liggen. We herkennen ook Yaloms belangstelling voor (4) dromen. Vervolgens noemt hij expliciet (5) 'methoden om existentiële problemen te verkennen' (Yalom, 2017, p. 282). Nu moeten we wat dat laatste betreft geen concrete handvatten of handleiding verwachten. Yalom betreft dit aspect heel direct op het eerste, de therapeutische relatie. Hoe het werkt moet vooral uit zijn beschrijvingen duidelijk worden.

Wat betreft de therapeutische relatie be-

nadrukt hij, zoals we dat van hem kennen, hoe de therapeut zichzelf 'gebruikt' en het werken in het 'hier en nu'. Dat is voor hem met betrekking tot existentiële thema's dus niet anders dan bij andere kwesties. In zijn Pfister-lezing legt hij uit wat voor hem typerend is voor de therapeutische relatie: cliënt en therapeut zijn reisgenoten (Yalom, 2002, p. 307)¹. Dat is ook wel weer fascinerend, omdat op de achtergrond van die notie ongetwijfeld het (onuitgesproken) idee van de spirituele pelgrimage speelt en het belang van het vertellen van verhalen (waarin Yalom een meester is).

Workshop congres

SPIRIT betreft een poging om in een supportieve psychotherapievorm als de cognitieve gedragstherapie in groepsverband ruimte te maken voor deze existentiële factoren. Tijdens het groepstherapiecongres 2025 heeft een aantal deelnemers onder leiding van beide auteurs een proefsessie SPIRIT gedaan. Daarbij namen acht deelnemers deel aan de sessie en observeerden de overige deelnemers. De proefsessie werd gevolgd door een nagesprek waarin gereflecteerd werd op de inhoud en vorm van deze interventie.

Figuur 1. Woordwolk uit de derde handout 'Spirituele/religieuze en zingevingsworstelingen' van het SPIRIT-protocol (Ouwehand et al., 2024; te gebruiken met bronvermelding, CC BY-NC-SA 4.0). De deelnemers wordt gevraagd de woordwolk te bekijken en te kijken welke woorden bij hen passen.

Opvallend was dat, na een voorzichtige start, er in het eerste deel van de sessie al snel een open delen ontstond van thema's gebonden aan bijvoorbeeld de eigen levensfase, wereldwijde spanning, en vakgebonden zorgen. Gezamenlijk werd gekozen voor handreiking 3: 'Spirituele/religieuze en zingevingsworstelingen' (fig. 1). In de reflectie nadien kwamen enkele elementen naar voren. Als eerste kwam naar voren de ervaren behulpzaamheid van de heldere taakstructuur van het protocol: het accent op de taak, met duidelijke kaders, bracht bovengemiddeld snel een open sfeer en goed proces. Als tweede werd benoemd dat er momenten waren waarop schaamte voelbaar was en niet uitgesproken werd, bij therapeuten en/of deelnemers zoals: komt God wel of niet ter sprake? Wat doe je met het gedeelde verlangen naar een goed woord of de (onverwachte?) aandrang tot een gebed aan het einde van de sessie? Als derde was de algemene reactie er een van bewondering en waardering: dit kunnen en moeten we vaker doen.

Geprotocolleerd én trage vragen?

SPIRIT is een geprotocolleerd programma. Yalom had niet veel op met geprotocolleerde behandelingen of therapiedraaiboeken, al helemaal niet waar het existentiële thema's betreft. Hij was ook van mening dat hij existentiële thema's niet zelf moest agenderen of actief moest inbrengen, maar kon aanduiden als ze zich in wat besproken werd in de groep aandienen (Overholser, 2005, p. 190). Dat is natuurlijk niet zo vreemd als we ons realiseren dat existentiële thema's verwijzen naar 'trage vragen'. Vragen die niet in een handomdraai op te lossen zijn, maar tijd vergen (Akwa, 2023). De socratische gespreksvoering

sluit qua stijl en thematiek het beste aan bij de intentie van SPIRIT. Het gaat immers om vragenderwijze thema's te verkennen, tevoorschijn te luisteren, waarbij een element van procesbenadering zeker niet ontbreekt (Treadwell, 2021).

Een groepstherapie met aandacht voor zingeving is minimaal een interventie in de geest van Yaloms werk

Het voorgaande betekent dat in de taakstructuurbeschrijving van de SPIRIT-groep helder verwoord moet worden hoe er op dit punt gewerkt wordt. De huidige beschrijving laat hierin mogelijk nog te veel ruimte voor een kale en te weinig groepsgerichte benadering. Tegelijkertijd laten Yalom en Leszcz ook zien dat hoe het gaat met die werkzame factoren, inclusief de existentiële factoren, ook weer afhangt van wat voor groep we voor ogen hebben (2020, p. 145-146). Daarbij hebben ze zeker niet alleen langlopende groepen voor ogen. Zo noemen ze interessant genoeg een CGT-groep van acht sessies voor medicatie-resistente stemmenhoorders. Werkzame factoren bleken te zijn universaliteit, hoop en catharsis (Chadwick et al., 2000). Dat lijkt dan toch op z'n minst een aanwijzing voor wat er mogelijk is. De toepassing van CGT in een groepsformat is een vanzelfsprekendheid. Van der Plas en Zedlitz (2022) hebben helder uiteengezet dat in gedragstherapeutische groepen de aandacht uit kan gaan naar de taak, zonder dat de procesgerichte aspecten uit het oog verloren worden.

Conclusie

Een groepstherapie met aandacht voor zingeving is minimaal een interventie in de geest van het werk van Yalom. SPIRIT is een werkzaam hulpmiddel in het bespreekbaar maken van zingeving in een setting van acute en intensieve geestelijke gezondheidszorg, en kan daarmee een bijdrage leveren aan het versterken van existentiële factoren in een behandelprogramma voor de acute en intensieve psychiatrie. De op CGT gebaseerde

aanpak vereist aandacht voor het groepsproces om ruimte te maken voor het existentiële thema's in het licht van de taakstructuur van de groep. Anders dan de Amerikaanse bedenkers voor ogen staat lijkt het ons heel wel mogelijk om SPIRIT in het groepsformat samen te brengen met andere referentiekaders dan alleen CGT (denk aan het werken met een dubbel referentiekader). Daarmee kan de interventie verder ontwikkeld worden voor andere doelgroepen. ■

¹ Het is onwaarschijnlijk dat Yalom geen weet zou hebben gehad van het existentiële concept 'homo viator', de mens een reiziger, zoals bijvoorbeeld van de Franse filosoof Gabriel Marcel (1889-1973). Zijn inspirator en vriend Rollo May noemt Marcel onder de prominente existentialisten (May, 1983).

Bart van den Brink is psychiater en directeur behandelzaken acute psychiatrie bij GGZ Centraal en universitair docent bij TUA Apeldoorn.

Piet Verhagen is psychiater en groepspsychotherapeut bij GGZ Centraal en bijzonder hoogleraar aan de KU Leuven, faculteit theologie en religiewetenschappen.

Refereren aan:

Brink, B. van den & Verhagen, P. (2026). SPIRIT: over zingeving en existentiële vragen. *Groepen. Tijdschrift voor groepsdynamica & groepspsychotherapie*, (21)1, p. 73-81.

Literatuur

Akwa GGZ (2023). Zorgstandaard Zingeving in de psychische hulpverlening. <https://www.ggzstandaarden.nl/zorgstandaarden/zingeving-in-de-psychische-hulpverlening>

Abreu Costa, M. de & Moreira-Almeida, A. (2022). Religion-adapted cognitive behavioral therapy: A review and description of techniques. *Journal of Religion and Health*, 61, p. 443-466.

Anderson, N., Heywood-Everett, S., Siddiqi, N., Wright, J., Meredith, J. & McMillan, D. (2015). Faith-adapted psychological therapies for depression and anxiety: Systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 176, p. 183-196.

Brink, A. van den (2024). *Religion, spirituality and suicidality. Modelling the dynamics* (academisch proefschrift). Shaker Verlag.

Chadwick, P., Sambrooke, S., Rasch, S. & Davies, E. (2000). Challenging the omnipotence of voices: group cognitive behavior therapy for voices. *Behaviour Research and Therapy*, 38, p. 993-1003.

Frøkedal, H., Lloyd, C., Halstensen, K., Hammersbøen, A.M. & Austad, A. (2017). The use of existential groups in mental health care: A scoping review. *International Journal of Group Psychotherapy*, p. 1-68.

Groot, K. de (2021). Geestelijke verzorgers: van zielzorgers naar zingevers? Een sociogenetische verkenning en een kritische kanttekening. *Psyche & Geloof*, 32(3), p. 162-171.

Ouwehand, E., Parijs, L. van, Nieuw Amerongen, J. van & Brink, B. van den. (2024). SPIRIT: Protocol voor Spirituele Psychotherapie voor Acute Psychiatrie Trajecten. Multidisciplinaire werkgroep SPIRIT-NL.

May, R. (1983). *The discovery of being. Writings in existential psychology*. New York: W.W Norton.

Overholser, J.C. (2005). Group psychotherapy and existential concerns: An interview with Irvin Yalom. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 35(2), p. 185-197.

Nieuw Amerongen, J.C. van, Ouwehand, E., Graaf, N.D., Van Parijs, L., Schaap-Jonker, H., Braam, A.W., Verhagen, P.J., Rosmarin, D.H. & Brink, B. van den. (2024a). Introduction of Spiritual Psychotherapy for Inpatient, Residential, and Intensive Treatment (SPIRIT) in The Netherlands: Translation and adaptation of a psychotherapy protocol for mental health care. *Religions*, 15(3), p. 253.

Nieuw Amerongen-Meeuse, J. van & Van den Brink, B. (2024b). SPIRIT: Een interventie voor integratie van zingeving in de geestelijke gezondheidszorg. In A. Braam & H. Schaap-Jonker (Red.), *Baken of labyrint? Reflecties bij de zorgstandaard Zingeving in de psychische hulpverlening* (p. 41-58). KSGV.

Rosmarin, D. & Kaufman, C.C. (2024). Training manual for the Spiritual Psychotherapy for Inpatient, Residential, & Intensive Treatment (SPIRIT). Spirituality & Mental Health Laboratory.

Salcone, S. & Rosmarin, D.H. (2023). SPIRIT: Spiritual psychotherapy for inpatient, residential, and intensive treatment. In P.S. Richards, G.E.K. Alle, & D.K. Judd (eds.), *Handbook of spiritually integrated psychotherapies* (p. 157-172). American Psychological Association.

Verhagen, P.J. & Hegger, A.Th. (2024). De religiositeitskloof. *Psyche & Geloof*, 35(3), p. 115-124.

Treadwell, T.W. (2021). *Integrating CBT with experiential theory and practice. A group therapy workbook*. New York: Routledge

Van der Plas, M. & Zedlitz, A. (2022). Cognitieve-gedragstherapiegroep. In P.J. Verhagen & A ter Haar (red.), *Leerboek groepspsychotherapie* (p. 135-149). Boom | de Tijdstroom.

Westerink, H. (2024). *De psychoanalyse en haar verstorende levensbeschouwing*. Inaugurele rede. Radboud Universiteit.

Yalom, I.D. (1980). *Existential psychotherapy*. New York: Basic Books.

Yalom, I.D. (2000). *Mama en de lessen van de ziel*. Amsterdam: Singel Pockets.

Yalom, I.D. (2002). Religion and psychiatry. *American Journal of Psychotherapy*, 56(3), p. 301-316.

Yalom, I.D. (2017). *Dicht bij het einde, terug naar het begin. Memoires van een psychiater*. Amsterdam: Uitgeverij Balans.

Yalom, I.D. & Leszcz, M. (2020). *The theory and practice of group psychotherapy. 6th Edition*. New York: Basic Books.

.....